

УДК 331.5+351.862.4
DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.67-8>

Андрій Н.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Ужгородський національний університет

Andriyiv Nataliya
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economic Theory
Uzhhorod National University

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Андрій Н.М. Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки держави. Проблема безпеки залишається актуальною для людини попри суттєвий технологічний поступ, що пояснюється її подальшим сприйняттям навколишнього світу через співвідношення «безпека – небезпека». Нездатність самостійного створення безпечних умов існування сприяла формуванню держави як гаранта можливості задоволення потреб усіх членів суспільства. Сьогодні держава виконує функцію щодо забезпечення безпеки громадян, але з певним обмеженням їхньої свободи та примусом щодо дотримання норм співіснування. Під впливом значної кількості чинників, які, зокрема, пов'язані з глобалізацією, технологічним поступом, кліматичними змінами, збільшенням кількості населення та ін., актуальним є систематичний перегляд теоретичних основ забезпечення економічної безпеки держави як підґрунтя для створення безпечних умов існування та розвитку кожного громадянина. Здійснене узагальнення наукового доробку дало змогу сформуувати авторський підхід, який може стати основою для подальшого вдосконалення процесу забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, економічна безпека держави, загроза, держава.

Андреев Н.М. Теоретические основы обеспечения экономической безопасности государства. Проблема безопасности остается актуальной для человека, несмотря на существенное технологическое продвижение, что объясняется его дальнейшим восприятием окружающего мира через соотношение «безопасность – опасность». Неспособность самостоятельного создания безопасных условий существования способствовала формированию государства как гаранта возможности удовлетворения потребностей всех членов общества. Сегодня государство выполняет функцию обеспечения безопасности граждан, но с определенным ограничением их свободы и принуждением к соблюдению норм сосуществования. Под влиянием значительного количества факторов, в частности, связанных с глобализацией, технологическим продвижением, климатическими изменениями, увеличением численности населения и другими, актуальным является систематический пересмотр теоретических основ обеспечения экономической безопасности государства как основы для создания безопасных условий существования и развития каждого гражданина. Осуществленное обобщение научного наследия позволило сформировать авторский подход, который может стать основой для дальнейшего усовершенствования процесса обеспечения экономической безопасности государства.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, экономическая безопасность государства, угроза, государство.

Andriyiv Nataliya. Theoretical bases of ensuring economic security of the state. The problem of safety remains relevant for man despite the significant technological progress, which is explained by his further perception of the world around him through the relationship «safety-danger». The inability to independently create safe living conditions contributed to the formation of the state as a guarantor of the ability to meet the needs of all members of society. Today, the state performs the function of ensuring the safety of citizens, but with some restrictions on their freedom and coercion to comply with the rules of coexistence. Under the influence of a large number of factors, including globalization, technological progress, climate change, population growth and others, it is important to systematically review the theoretical foundations of economic security as a basis for creating safe living conditions and development of every citizen. The purpose of the study is to generalize the scientific work with the subsequent identification of key approaches to the interpretation of the concept of «economic security of the state» and justification of the author's position. For the theoretical foundations of economic security of the state methods are used: *induction and deduction, comparison and systematization* – in the study of the essential characteristics of the concept of «economic security of the state»; *synthesis and analysis* – to identify and characterize the main approaches to the interpretation of the content of the concept of «economic security of the enterprise»; *morphological analysis* – to build a logical connection between the terms «security», «economic security», «state» and «economic security of the state»; *graphic* – for a visual presentation of theoretical and methodological material; *abstract-logical* – for theoretical generalizations and conclusions of the study. The key approaches based on the interpretation of the economic security of the state through «state of the economy», «protection of interests», «stability and stability», «independence», «efficient use of resources», «social orientation» are identified and characterized. The generalization allowed to form our own approach, according to which the economic security of the state involves the implementation of activities aimed at maintaining stability, stability and independence of the economy by implementing protective measures against internal and external threats to national interests and creating safe conditions for sustainable development and meeting the needs of the population. Such an interpretation can be the basis for further improvement of the process of ensuring the economic security of the state.

Key words: security, economic security, economic security of the state, threat, state.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення економічної безпеки держави в Україні стоїть надзвичайно гостро. Зазначене пов'язано не лише з подальшою трансформацією національної економіки, у процесі якої продовжуються приватизаційні процеси та земельна реформа, посилення конкуренції з боку транснаціональних корпорацій, подальша сировинна орієнтація у збільшенні експорту сільськогосподарської продукції та критична залежність від кредитних ресурсів міжнародних організацій, а також негативний вплив внутрішніх та зовнішніх загроз, які виникають стосовно інших складників національної безпеки, протидія яким неможлива без реалізації захисних заходів в економічній сфері.

Пріоритетність забезпечення економічної безпеки потребує систематичного перегляду та вдосконалення теоретико-методологічних засад, що пов'язано зі швидкою зміною базових умов, що формуються як через соціально-економічні процеси у самій державі,

так і в міжнародному економічному просторі, зокрема через глобалізацію та орієнтацію на досягнення цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес забезпечення економічної безпеки держави став об'єктом уваги таких науковців, як: О. Бандурка [9], О. Барановський [8], О. Білорус [3], В. Білоус [1], О. Власюк [2], Л. Герасименко [8], М. Герасимов [14], І. Голіков [4], В. Гончарова [5], Б. Губський [6], М. Єрмошенко [7], М. Караїм [15], О. Користін [8], Д. Лук'яненко [3], Г. Пастернак-Таранушенко [10], А. Ревенко [12], А. Степаненко [14], А. Штангрет [15] та ін. У наукових публікаціях приділяється увага визначенню засад забезпечення економічної безпеки держави відповідно до поточної ситуації в країні та розвитку подій у міжнародному економічному просторі.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є узагальнення наукового доробку з подальшим виділенням ключових підходів до трактування поняття

«економічна безпека держави» та обґрунтуванням авторської позиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування терміна «економічна безпека» в більшості публікацій пов'язують із прізвиськом американського президента Ф. Рузвельта, хоча дослідження доводять, що його історичні корені є не меншими за поняття «безпека». Підставою для такого твердження може бути висловлювання Платона у трактаті «Політея», де він доводив, що «...ідеальною вважається держава, де є достаток, а не надлишок. Однак за появи надлишкових потреб суспільство обов'язково стикається з негараздами, включаючи війну, що робить зі здорової держави державу, що лихоманить» [11, с. 138]. У цьому визначенні вказується як на необхідність досягнення і підтримання рівноваги між потребами та споживанням, так і на можливі результати дисбалансу, що провокувало військові дії з метою захоплення чужих надбань. Можна також погодитися з твердженням І. Голікова [4, с. 312], який доводить, що початок більш активного застосування терміна «економічна безпека» співпадає з формуванням концепції національної безпеки у 1790 р. у стінах Єльського університету як основи реалізації Вестфальського миру, який дав початок встановленню нового міжнародного порядку. Важливо, що ця концепція містила поруч із військовим та політичним складниками й економічний.

Причинами не лише виділення економічної безпеки в окремий складник у межах національної безпеки, а й розроблення відповідних механізмів на державному рівні стало поглиблення кризових процесів у минулому столітті. Ф. Рузвельт не лише ввів у широкий обіг зазначене поняття, а й спричинив створення у 1934 р. Комітету з економічної безпеки, на який було покладено завдання стосовно стабілізації економічної ситуації та виведення національної економіки з глибокої кризи. Заслугове на увагу і його програма за назвою «Новий курс», де акцент ставився на забезпеченні економічної безпеки шляхом відновлення стійкості економіки, зокрема через більш активне застосування адміністративних важелів для впливу на учасників ринку з метою досягнення інтересів суспільства. Знаковим є те, що в подальшому Ф. Рузвельт розглядав забезпечення економічної безпеки в ракурсі досягнення таких цілей, як «...гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення» [13, с. 375].

Здійснене узагальнення дало змогу виявити той факт, що в наукових колах сутність економічної безпеки держави розглядають виходячи з різних базових позицій. Тобто в кожному визначенні присутні певні спільні ознаки, що здебільшого відповідають базовим параметрам понять «безпека» та «економічна безпека», але основний акцент відмінний, що й створює неоднозначність у розумінні [15]. Відповідно до цього, нами виділено низку ключових підходів, розгляд яких і дасть змогу в подальшому більш чітко окреслити зміст економічної безпеки держави на поточному етапі розвитку суспільства.

У межах першого підходу економічна безпека держави розглядається з позиції досягнення бажаного стану економіки, який дає змогу виконувати функції, покладені на державу. Цей аспект чітко прослідковується у монографії за редакцією О. Білоруса, де еко-

номічну безпеку держави визначено як «...стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, здатність до розширеного самовідтворення та спроможний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, регіону, держави» [3, с. 36]. Дещо у схожому ракурсі розглядає економічну безпеку держави В. Гончарова, трактуючи її як «...стан національної економіки, за якого зберігаються стійкість і здатність до несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз» [5, с. 83]. Можна погодитися з тим аргументом, що рівень економічної безпеки держави визначається станом національної економіки, а також акцентом як на соціальному складнику через орієнтацію на задоволення потреб, так і необхідності підтримання темпів розвитку попри негативні зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Прихильники другого підходу вважають за першочергове під час забезпечення економічної безпеки держави орієнтуватися на захист національних інтересів. Так, Б. Губський тлумачить економічну безпеку держави як «...спроможність держави забезпечувати захист національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій» [6, с. 46]. Подібну позицію займає й В. Булоус, подаючи економічну безпеку держави як «...надійну захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз і в першу чергу – від прямих та опосередкованих економічних збитків» [1, с. 23]. Спрямування на захист будь-якої системи відповідає базовим засадам безпекознавства. Цікавим також є згадування про оборонний потенціал, формування якого потребує відповідного економічного забезпечення. Поруч із цим недостатньо вірним можна вважати отождолення загроз лише з економічними збитками, що суттєво звужує перелік завдань для суб'єктів безпеки.

Третій підхід об'єднав науковців, які вбачають першочергове завдання економічної безпеки держави у стабілізації ситуації в національній економіці. Так, А. Ревенко визначає досліджуване поняття як «...стан економічної системи, що характеризується стійкістю щодо впливу ендогенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) чинників, які створюють загрозу для суспільства» [12, с. 16]. Більш чітко сутність цього підходу сформулював О. Користін, який наполягає на розумінні економічної безпеки держави як «...системи забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози» [8, с. 46]. Можна погодитися, що збереження системи є одним із найбільш важливих завдань економічної безпеки на будь-якому рівні, але поруч із цим національний рівень розглянутої вище ієрархії не може обмежуватися лише реагуванням на появу загроз задля підтримання стійкості, залишаючи поза увагою хоча б досягнення інтересів.

У характеристиці інших підходів уже частково відзначалася важливість захисту від загроз, але в рамках четвертого підходу цьому аспекту приділено найбільшу увагу. Доказом цього є твердження О. Бандурки, В. Духова, К. Петрова та І. Чернякова, згідно з яким економічна безпека держави являє собою

«...здатність економічної системи протистояти негативному впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників для досягнення макроекономічних цілей розвитку на рівні постіндустріальних держав» [9, с. 64]. Позитивно можна оцінити задану орієнтацію на формування постіндустріального суспільства. З іншого боку, відсутня конкретизація характеру чинників, які негативно впливають на економічну систему, що не сприяє вибору найбільш ефективних механізмів протидії та/або адаптації.

У наукових колах є прихильники й позиції щодо першочергової орієнтації економічної безпеки держави для забезпечення економічної незалежності. Такої думки дотримуються А. Степаненко та М. Герасимов, обґрунтовуючи сутність досліджуваного поняття як «...стан економіки, що забезпечує її зовнішню незалежність і внутрішню стабільність» [14, с. 39]. Більш чітко ця позиція знайшла відображення в науковій праці М. Єрмошенка, де він конкретизує першочергове завдання економічної безпеки держави як «...спроможність самостійно виробляти і здійснювати власну економічну політику, а також визначати і реалізовувати

власні національні інтереси тощо» [7, с. 26]. На нашу думку, такий підхід здебільшого сформований під впливом політичних процесів щодо здобуття та підтримання суверенітету нашої держави і в умовах продовження військових дій не втрачає своєї актуальності.

Шостий підхід передбачає, що в процесі забезпечення економічної безпеки держави необхідне приділення уваги ефективності використання ресурсів. Такої точки зору дотримується, зокрема, В. Власюк, який визначає сутність досліджуваного поняття як «...стан найбільш ефективного використання ресурсів для нейтралізації загроз і забезпечення стабільності в сучасності та майбутньому» [2, с. 11]. Зважаючи на факт вичерпності більшості природних ресурсів та одночасне зростання потреби в них через збільшення народонаселення планети та необхідності задоволення їхніх потреб, такий підхід набуває все більшої актуальності.

Останній підхід нами виділено через наявність соціальної орієнтації. Доцільно відзначити, що така позиція знайшла підтримку серед відомих дослідників. Так, Г. Пастернак-Таранушенко доводить важливість орієнтації економічної безпеки на рівні держави на «...ство-

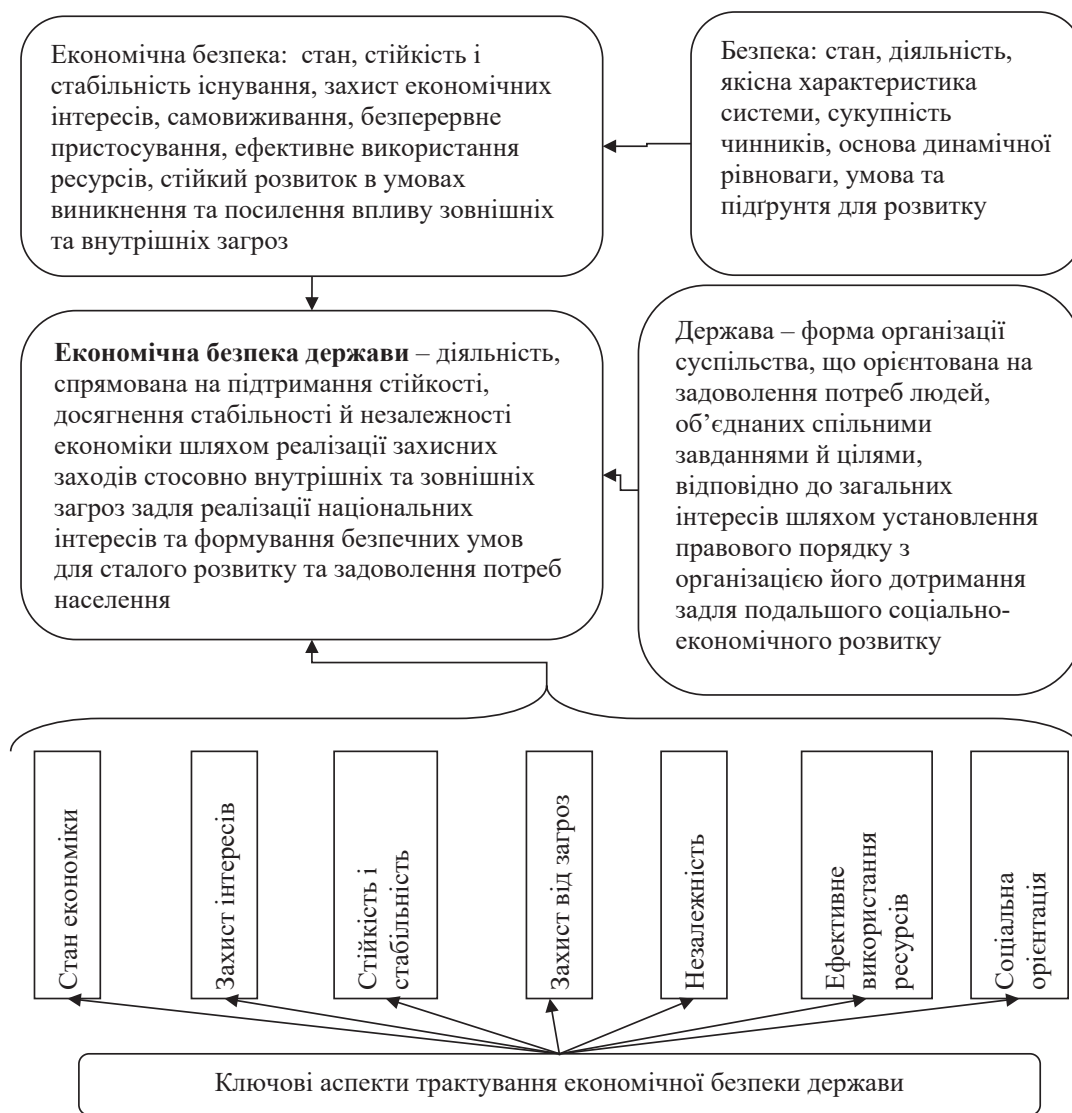

Рис. 1. Категоріальний силогізм економічної безпеки держави

Джерело: сформовано автором

рення і розвиток умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту мешканців» [10, с. 17]. Порівняно з іншими підходами тут чітко прослідковується першочергове виконання завдань щодо реалізації інтересів населення, хоча і не визначено шляхи досягнення цього.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що виділені нами сім підходів певним чином різняться, але поруч із цим усе-таки поєднані параметрами забезпечення безпеки соціально-економічної системи, які нами в графічному вигляді виділено на рис. 1.

Запропонований варіант трактування економічної безпеки держави потребує певних уточнень:

– в основі авторського підходу лежать результати дослідження базових понять «безпека», «економічна безпека» та «держава»;

– до уваги було взято існуючі підходи за результатами їх виокремлення та критичного огляду;

– в авторському тлумаченні можна знайти поєднання базових підходів, але з урахуванням існуючого досвіду та актуальних орієнтирів. Для прикладу, йдеться про термін «сталий розвиток», параметри якого сьогодні є визначальними не лише для економічно розвинутих країн, а й для людства загалом, зважаючи на швидкість і безповоротність кліматичних змін, що ускладнюють умови існування для людей на всій планеті;

– автором сформовано визначення, в основі якого лежить дієвий підхід, тобто йдеться не про «стан еко-

номіки», а «діяльність» – безпекову діяльність, яка передбачає досягнення конкретних цілей;

– доцільно також підкреслити той важливий момент, що авторське трактування враховує соціальний аспект, спираючись на те, що держава, а отже, і економічна безпека держави, повинна передбачати задоволення потреб кожного громадянина.

Висновки. Політична та соціальна нестабільність, які провокують зростання рівня невдоволення у громадян, утрата людських ресурсів як через високу смертність за низької народжуваності, так і внаслідок посилення трудової міграції, цифровізація суспільства, що поруч із наданням доступу до інформаційних ресурсів широким масам користувачів створює сприятливе середовище для застосування інформаційної зброї, несприятливі для здоров'я людини та процесу виробництва продуктів харчування кліматичні зміни через погіршення екологічної ситуації та її військові дії на території країни провокують виникнення загроз, які порушують рівновагу в політичному, соціальному та економічному вимірах. За таких умов пріоритетним є постійний перегляд методологічних засад забезпечення економічної безпеки для осучаснення інструментарію забезпечення економічної безпеки держави. У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу структурі економічної безпеки держави з метою розроблення відповідних механізмів реагування на ключові загрози в межах кожного складника.

Список використаних джерел:

1. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби, 2002. 320 с.
2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.
3. Глобалізація та безпека розвитку : монографія / О.Г. Білорус та ін. ; наук. ред. О.Г. Білорус. Київ : КНЕУ, 2001. 415 с.
4. Голиков І.В. Сутність та еволюція поняття «економічна безпека». *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 309–314.
5. Гончарова В.О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави : монографія. Харків : ХНУ, 2001. 195 с.
6. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення. Київ : Украрх-будінформ, 2001. 122 с.
7. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 320 с.
8. Користін О.Є., Барановський О.І., Герасименко Л.В. Економічна безпека. Київ : КНУВС, 2010. 368 с.
9. Основи економічної безпеки : підручник / О.М. Бандурка та ін. Харків : НУВС, 2003. 236 с.
10. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Київ : Кондор, 2002. 302 с.
11. Платон. Собрание сочинений. Москва : Мысль, 1971. 560 с.
12. Ревенко А. Проблеми формування національної економічної безпеки України. *Економіка України*. 1993. № 11. С. 15–21.
13. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. Москва : ИТРК, 2003. 408 с.
14. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.
15. Штангрет А.М., Караїм М.М. Економічна безпека держави: суть і зовнішньоекономічний аспект забезпечення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. URL: <http://global-national.in.ua/issue-12-2016> (дата звернення: 10.11.2021).

References:

1. Bilous V.T. (2002) *Koordynatsiia borotby z ekonomichnoiu zlochynnistiu* [Coordination of the fight against economic crime]. Irpin: Akademiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby. (in Ukrainian)
2. Vlasjuk O.S. (2008) *Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku* [Theory and practice of economic security in the system of economic science]. Kyiv: Nats. in-t problem mizhnarodnoi bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy. (in Ukrainian)
3. Bilorus O.H., Lukianenko D.H. (2001) *Hlobalizatsiia ta bezpeka rozvytku* [Globalization and security of development]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
4. Holikov I.V. (2014) *Sutnist ta evoliutsiia poniattia ekonomichna bezpeka* [The essence and evolution of the concept of economic security]. *Problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 309–314.
5. Honcharova V.O. (2001) *Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy* [The impact of the shadow economy on the economic security of the state]. Kharkiv: KhNU. (in Ukrainian)

6. Hubs'kyi B.V. (2001) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymiru, stan ta stratehiia zabezpechennia* [Economic security of Ukraine: measurement methodology, status and security strategy]. Kyiv: DP «Ukrarkhbudininform». (in Ukrainian)
7. Yermoshenko M.M. (2001) *Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia* [Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. (in Ukrainian)
8. Korystin O.Ye., Baranovskyi O.I., Herasymenko L.V. (2010) *Ekonomichna bezpeka* [Economic security]. Kyiv: KNUVS. (in Ukrainian)
9. Bandurka O.M. (2003) *Osnovy ekonomichnoi bezpeky* [Fundamentals of economic security]. Kharkiv: NUVS. (in Ukrainian)
10. Pasternak-Taranushenko H.A. (2002) *Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statyka protsesu zabezpechennia* [Economic security of the state. Statics of the security process]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
11. Platon. (1971) *Sobranie sochineniy* [Collected Works]. Moscow: Mysl'. (in Russian)
12. Revenko A. (1993) Problemy formuvannia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Problems of formation of national economic security of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11, pp. 15–21.
13. Ruzvel't F.D. (2003) *Besedy u kamina* [Conversations by the fireplace]. Moscow: ITRK. (in Russian)
14. Stepanenko A., Herasymov M. (2002) Otsinka ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta yii rehioniv [Assessment of economic security of Ukraine and its regions]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2, pp. 39–54.
15. Shtanhret A.M., Karaim M.M. (2016) *Ekonomichna bezpeka derzhavy: sut i zovnishnoekonomichni aspekt zabezpechennia* [Economic security of the state: the essence and foreign economic aspect of security]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Available at: <http://global-national.in.ua/issue-12-2016> (accessed 10 November 2021).